

ZAMONAVIY DRAMATURGIYANING O'ZBEK ADABIYOTIDAGI O'RNI

N. Eshmirzayeva

TerDU mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15421410>

Annotatsiya: Hozirgi davrda barcha sohada shiddat bilan rivojlanish o'sib bormoqda, xususan, o'zbek dramaturgiyasining ham adabiyotdagi o'rni beqiyosdir. Ushbu maqolada dramaturgiyaning dastlabki paydo bo'lishidan zamonaviy adabiyotgacha qilgan bosqichi haqida so'z boradi.

Kali so'z: "Padarkush", drama, Istambul fojiasi, komediya, "Andishali kelinchak".

Abstract: In the present era, rapid development is taking place in all fields, in particular, the role of Uzbek drama in literature is unparalleled. This article discusses the stage of drama from its initial emergence to modern literature.

Key words: "Father-killer", drama, Istanbul tragedy, comedy, "Andishali kelinchak".

Dramatik tur o'zbek adabiyotiga kirib kelganiga bir asr bo'ldi. Ilk dramatik asar sifatida tan olingan Behbudiyning "Padarkush" asari 1911-yilda yozilgandi. Yuz yillik tarix va tajribaga ega bo'lgan bu o'zbek dramaturgiyasi o'tgan asrning boshi va ikkinchi jahon urushi davrini hisobga olmaganda har doim ham boshqa adabiy turlardan sustroq rivojlangan. Bu susayish ayniqsa, o'tgan asrning "turg'unlik davri" deb atalgan 70-80- va mustaqillikning dastlabki yillarida aniq sezildi. Bunday sustkashlikning muayyan obyektiv va subyektiv sabablari ham bor. Avvalo, shuni achinish bilan ta'kidlash o'rinliki, adabiyotimizda faqat dramaturgiya bilan 92 shug'ullanadigan maxsus ijodkorlar juda kam. Borlari ham tezda shuhrat topib, kashfiyot darajasidagi sahna asarlari yaratib, teatrlaming doimiy hamkoriga aylanib ketavermaydilar. Ikkinchidan, mabodo, shunday talantli drama yaratilib, sahnalashtirilsa ham unga tomoshabinni jalb etish muammosi tug'iladi. Uchinchidan, bozor iqtisodiyoti tufayli dramaturg o'z asari bilan boyib ketayotgani yo'q. Shunga qaramay, so'nggi 20 yil ichida drama yaratilmay ham qolmadi, sahna bo'shab ham qolmadi, ozmi-ko'pmi tomoshabin ham teatrga kirib turdi. Eng muhimi, so'nggi yillar dramaturgiyasi shakl va mazmun tomonidan yangilandi, janr imkoniyatlari kengaydi. San'atkorlar jahon dramaturgiyasining barhayot tajribalaridan unumli foydalana boshladilar. Bu yillar an'anaga ko'ra ko'plab she'riy dramalar dunyoga keldi. E.Vohidovning "Istambul fojiasi", A.Oripovning "Sohibqiron", U.Qo'chqoming "Rasululloh kotibi", R.Bobojonning "Yusuf va Zulayho" kabi asarlari ana shu usulda bitilgan. Dramaturgiyaning rivojlanishi va yangilanishi mavzu ko'lamining kengayishida yaqqol ko'rindi. Bu borada

ayniqsa, tarixiy mavzudagi sahna asarlarining ko'payganligini alohida ta'kidlash lozim. Tarixga munosabatning o'zgarganligi, buyuk ajdodlarimizning badiiy, ilmiy va ma'naviy-ma'rifiy merosini qadrlash, tarixiy manbalarni o'rganish tufayli xalqimiz o'zligini anglash jarayonini boshidan kechirdi. Ayniqsa, Amir Temur, Ahmad al-Farg'oni, Mashrab singari murakkab tarixiy shaxslar haqida rang-barang janrlarda turli shakldagi sahna asarlari dunyoga keldi. Bular orasida O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubovning "Fotih Muzaffar yoxud bir parivash qissasi" nomli tarixiy dramasi muhim o'rin tutadi. Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, O.Yoqubov dramaturgiya borasida xiyla tajribali adib. 60-yillardayoq "Aytsam tilim kuyadi, aytmam dilim", "Yurak yonmog'i kerak", "Chin muhabbat", "Olma gullaganda", "Bir koshona sirlari" deb atalgan dramalari bilan shuhrat qozongan edi. Mana shu tajriba va mahorat san'atkorining so'nggi dramasi o'zining yaxshi samarasini bergan. 93 Avvalo, shuni aytish kerakki, tarixiy mavzudagi ushbu drama sohibqiron Amir Temurga bag'ishlangan. Muallif ulug' Amir hayotiga oid tarixiy faktlardan unumli foydalanib, badiiy to'qimaga asoslangan jiddiy tarbiyaviy sahna asari yaratgan. Drama markazida sarlavhada urg'u berilganidek, "Fotih Muzaffar" - Sohibqiron Amir Temur bilan uning "eng so'nggi va eng suyuqli rafiqasi" Suluvko'z ismli ayol turadi. Tarixdan ma'lumki, Amir Temur o'z nikohiga olgan ayollar orasida eng go'zali, eng mashhuri, eng oqilasi, eng vafodori, eng suyuqlisi, maslahatgo'yi, eng ishongani Chig'atoy ulusiga mansub mo'g'ul xonlaridan biri Qozonxonning qizi Saroymulkxonim (uni saroyda Bibixonim deb atashgan) bo'lgan. Bu ayol avval Amir Husaynning xotini bo'lgan. Uni yengib, qatl etgan Sohibqiron malikalar orasidan Saroymulkxonimni tanlab oladi. Ayol xon avlodiga mansub bo'lganligidan aqli-farosati, didining yuksakligi, irodaligi, saroy muhiti va idora usullarini yaxshi bilganligi, fikrlash doirasining kengligi, tadbirkorligi bilan boshqa malikalardan ajralib turgan. Bundan tashqari Saroymulkxonim husn-latofatda, nazokatda, erga nisbatan xotinlik munosabatida, xulq-atvorida benazir bo'lib, tez orada Amir Temurning muhabbatini qozonadi. Saroymulkxonim ayni chog'da mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayotidan yaxshi xabardor bo'lgan, Vatanini jon-dilidan sevgan, adolat uchun kurashgan xalqining farovon, yurtining obod bo'lishini orzu qilgan. Bu fazilatlarini Amir Temurning niyatlari bilan mos kelganligidan Sohibqiron malikaga boshqaruvning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotiga oid masalalarni hal etishda faol qatnashuviga izn bergan, uning dono maslahatlaridan foydalangan. Harbiy yurishlarida ham har doim uning yonida bo'lgan. Amir Temur o'z nikohiga olganida Saroymulk 29 yoshda edi. Ular bir-biriga cheksiz muhabbat bilan 35 yil yashadilar. Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, Amir Temur suyuqli rafiqasi Bibixonim sharafiga mahobatli obida

qurdirmoqchi bo'ladi. Minora qurilishiga malikaning o'zini mas'ul qilib qo'yadi. Tengi yo'q me'mor ishni boshlaydi. Albatta, mas'ul shaxs sifatida Saroymulixonim qurilish maydoniga tez-tez kelib 94 turadi. Ustalar bilan qurilish loyihasi bo'yicha maslahatlashadi. Aytishlaricha, me'mor malikaga oshig'-u shaydo bo'lib qoladi. Rivoyatni aytib beraman: (ro'mol ustidan o'pish, yuzdagi dog', ustaning taqdiri, qushlar patidan qanot qilib uchib ketish...) Xullas, mana shu fakt O.Yoqubov uchun o'zining Amir Temur haqidagi fikrlarini ifodalashga asos bo'lib xizmat qiladi. San'atkor bu g'oyaviy niyatini o'z holicha berganida ma'lum cheklanishlarga yo'l qo'yishga majbur bo'lardi. Shuning uchun badiiy to'qimaga murojaat qiladi va Amir Temurning hiyla "qariganda" topgan bu mahbubasini ("Eng so'nggi va eng suyukli") Suluvko'z deb ataydi. Umuman, muallif bu dramada personajlar ismiga katta ma'no yuklaydi: Tarixiy Bibixonim asarga Bibi Sardor - qattiq qo'l, jahldor, zolim, kanizaklar Saragul, Aqchagul, navkar Qalqonbek shular jumlasidandir. Dramada muallif bir tomondan chin muhabbatni, go'zallikni ulug'laydi. Ikkinchi tomondan, bevafoqlik har qanday odamning yuzini shuvit, o'zini sharmanda qiladi degan fikmi ifodalashni niyat qiladi. Suluvko'z me'morning shartini noiloj ado etib, yuzida dog' qoladi (me'mor malikani sevib qoladi. Uning oyog'i ostiga yiqilib, "jamolingizni bir ko'ray" deb iltimos qiladi. Suluvko'z unga yuzini ko'rsatadi. Me'mor endi ikkinchi shartini aytadi: "bitta bo'sa olay!". U biladiki, birinchi shartini bajargan ayol ikkinchisini ham bajaradi. Boz ustiga usta agar aytganimga unamasangiz "Qurilishni tugatmay, masjidi jome' peshtoqidan o'zimni tashlayman!" deb qo'rqitadi. Qurilish bitmay qolsa, Suluvko'z Amir Temur oldida nima degan odam bo'ladi? Axir, suyukli eri, Sohibqiron bu qurilish taqdirini unga topshirgan-ku! Noiloj ko'nadi - parda ustidan o'ptiradi. Ammo me'morning muhabbati alanga otash ekan, yonog'ini kuydirdi! Dog' qoldi. Bu sharmandalik o'lim bilan tugadi). Amir Temur haqida yana T.Akbarxo'jaevning "Zamon o'g'li", Q.Abdug'aniyevning "Amir Temur va Yildirim Boyazid" singari dramalari ham yaratildi. Tarixiy mavzuda yana Ahmad Farg'oniya bag'ishlangan bir necha asar paydo bo'ladi. Bular: H.Rasulning "Piri koinot", 95 I.Rahimning "Allomaning yoshligi", J.Jabborovning "AlFarg'oni", Y.Sulaymonning "Osmonga sig'magan muhabbat", Nurulloxon hojining "Bashar alloma" dramalaridir. Yana bir alloma, I mom al-Buxoriy haqida J.Rasultoyevning "Muqaddas ziyo", S.Ehsonning "Muhaddis", M.Ergashevning "Saodat yo'li", U.Qo'chqoming "Rasululloh kotibi", R.Ma'diyevning "Bir kechalik tush", T.Jumatovning "Imomal - Buxoriy", M.Hamidovanning "Buxoriy muhabbati" kabi sahna asarlari dunyoga keldi. Bulardan tashqari Y.Muqimovning "Mangu mash'al" (Avesto haqida), Y.Muqimov va H.Rasulovning "Muqaddas Taxtizar" (Spitamena haqida), R.Bobojonning "Yusuf va Zulayho", U.Azimning

“Alpomishning qaytishi”, E.Samandaming “Jaloliddin Manguberdi”, “Ajdodlar qilichi”, Z.Muhiddinov va M.Hamidovalaming ‘Zahiriddin Muhammad Bobur”, E.Xushvaqtovning “Mashrab”, N.Qobilning “Na malakman, na farishta” (Mashrab haqida), A.Suyunning “Sarbadorlar” dramalari ham tarixiy mavzudadir. Lekin ularning barchasini ham etuk badiiy darajada va kutilgan niyatga erisha olgan deb bo‘lmaydi. Bu davrda zamonaviy mavzularda ham ko‘plab dramalar dunyoga keldi. Bu borada Erkin Xushvaqtov, Salohiddin Sirojiddinov, Usmon Azim, Sanjarali Imomov, Xoliq Xursandov, Nasrullo Qobil, Komil Avaz, Toir Yunusovlar samarali ijod qildilar. Ulardan ba’zilarining asarlari teatrlarning doimiy repertuariga aylandi va tomoshabinlarning tashnalligini qondirib, teatrlarga qiziqishini orttirdi. Zero, teatrlarning xalqni ma’naviy ma’rifiy ruhda tarbiyalashning eng samarali va jonli vositasi ekanligi azaldan ma’lum. Sahna real hayotning badiiy ko‘zgusidir. Shu ma’noda yuqorida nomlari tilga olingan dramaturglardan E.Xushvaqtov ayniqsa, ulqda sovrinni olib ketdi. U ko‘proq xalq og‘zaki ijodi materiallariga, folklor-etnografik mavzularga, milliy urf-odatlarimizda o‘lib borayotgan udumlarga murojaat qildi. E.Xushvaqtovning O‘zbekiston Milliy teatrida birin-ketin sahnalashtirilgan “Chimildiq”, “Qalliq o‘yin”, “Qirmizi olma”, “Andishali kelinchak” kabi pesalariga iloji boricha o‘zbek 96 xalqining azaldan yashab kelgan udumlari ruhini, mohiyatini singdirishga, ulami yangicha an’analar bilan boyitishga, yosh avlodning munosabatini ochishga urinadi. Ko‘p o‘rinlarda bunga erishadi ham. Ammo dramaturg har doim ham o‘z niyatini ifodalash uchun tanlagan usul va shakllarda yutuqqa erishavermaydi. Masalan, “Chimildiq”, “Qalliq o‘yin” dramalari avvaio, yengil-yelpi voqealar asosiga qurilgani, personajlar o‘rtasidagi munosabatlarning o‘ta sun’iyligi, urf-odatlarimizning qadrini ko‘tarish o‘miga o‘ziga nafrat uyg‘otadi. Bu dramalarda echim ham tamoshabinni qoniqtirmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abduraxmonova, X. «O‘zbek dramaturgiyasi tarixi». — Toshkent: Fan, 1998.
2. Karimov, I. «Dramaturgiya nazariyasi asoslari». — Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Jurayev, Sh. «Hozirgi o‘zbek adabiyoti tarixi». — Toshkent: O‘zbekiston, 2010
4. Azizxonova, M. «Dramaturgiya va sahna». — Toshkent: San’at, 2006.
5. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (turli maqolalar, ayniqsa “Dramaturgiya”, “Sahna san’ati”, “Teatr” kabi bo‘limlar)